

İLK OSMANLI FAKİHLERİNDEN ALÂEDDİN ESVED VE KÜNÛZÜ'L-ENVÂR ADLI ESERİ

Prof. Dr. Ertuğrul BOYNUKALIN*

Özet: Toplumumuzu oluşturan dinî, ahlaki ve sosyal değerler önemli ölçüde Sünni inanç, Hanefi fıkıh ve tasavvufi ahlak anlayışına dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin de desteklediği bu anlayışı temsil eden medrese ve ilim adamları devletin kuruluş döneminden itibaren Sünni, Hanefi ve tasavvufi geleneği yeşertmek ve yaymak için faaliyette bulunmuş ve eser vermişlerdir. Orhan Gazi'nin kurduğu İznik Medresesi ve bu medreseye atanan müderrisler bu anlayışı yerleştirmede önemli bir rol oynamıştır. Bu müderrislerin en önemlilerinden ve ilklerinden biri, Alâeddin Esved'dir. Bu makalede Esved ve onun fıkıh usulü alanındaki anlayışını, başka bir ifadeyle metodolojisini ortaya koyan iki eserinden birisi *Künûzü'l-envâr* tanıtılmış ve kısaca tahlil edilmiştir. Bu eser ilk defa bir akademik makalede ele alınmıştır. Bu vesileyle şerh literatürüne ait olan bu eserin metnini oluşturan ve henüz üzerine çalışma yapılmamış olan Ebu Bekir b. İbrahım'ın Rumûzü'l-esrâr adlı özgün eseri de kısaca incelenmiştir. Böylece Osmanlı Hanefi fıkıh usulü düşüncesinin tarihi gelişimini tespit etme yolunda bir adım atılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh tarihi, fıkıh usulü tarihi, Hanefi fıkıh usulü, Osmanlı'da Fıkıh, İznik Medresesi, Künûzü'l-envâr, Alâeddin Esved.

One of The First Ottoman Scholars; Alâeddin Aswad and His Book Kunûzu'l-anwâr

Abstract: The religious, moral and social values that make up our society are based on Sunnî belief, Hanafî fiqh and Sufistic moral understanding. Madrasah and scholars representing this understanding supported by the Ottoman Empire have been active and worked to establish and spread the Sunnî, Hanafî and Sufî traditions since the foundation of the state. Iznik (Nicaea) Madrasah, founded by Orhan Gazi and the professors assigned to this madrasah played an important role in establishing this understanding. One of the most important and first of these professors is Alâeddin al-Aswad. In this article, Kunûzu'l-envâr is introduced and briefly analyzed, which reveals Esved and his understanding in the field of fiqh, in other words, his methodology. This work is discussed for the first time in an academic article. On this occasion, it is the original work of Abû Bakr b. İbrahım's work called Rumûzu'l-asrâr was also briefly examined. Thus, a step was taken to determine the historical development of the thought of the Ottoman Hanafî fiqh methodology.

Keywords: Fiqh history, history of usûl al-fiqh, Hanafî usûl al-fiqh, Ottoman Fiqh, Madrasah of Iznik, Kunûzu'l-anwâr, Alâeddin Aswad.

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı,
ertugrul.boynukalin@marmara.edu.tr

GİRİŞ

Yaşadığımız topraklarda İslami ilimlerin inkişafını ve tarihsel gelişimini kavramak için bu ilimleri Anadolu ve Osmanlı coğrafyasında ilk olarak tedarik eden ve bu alanlarda eser veren âlimlerin tanınması ve bu eserlerin tahlil edilmesi elzemdir. Bu meyanda İznik Medresesi ve bu medresede müderrislik yapan ilk Osmanlı âlim ve fakihlerinin çalışmaları önem arz etmektedir. Osmanlı sultanları bu medresenin başına ilim ve ahlakına güvendikleri şahsiyetleri getirmişlerdir. Dâvûd-i Kayserî, Taceddin el-Kürdî ve Alâeddin Esved gibi âlimler bu ilim silsilesinin ilk halkalarını oluşturmaktadır. Bu çalışmamızda Osmanlıların ilk dönemlerinde yaşamış, Orhan Gazi ve I. Murad dönemlerinde İznik Medresesi müderrisliği yapmış olan Alâeddin Esved'in fıkıh usulüne dair tanınmayan bir eseri, akademik makalede ilk defa tanıtılacak ve incelenecektir.

I-ALÂEDDİN ESVED'İN HAYATI¹

A-Adı ve nesebi

Alâeddin Esved'in tam adı Alâeddin Ali b. Ömer b. Ali el-Esved el-Karahisârî er-Rûmî'dir.² Yaşadığı dönemde Anadolu'da Kara Hoca lakabıyla meşhur olup³ Esved/Kara lakaplarından yola çıkılarak onun esmer tenli bir zat olduğu düşünülebilir. Aslen Afyonkarahisarlı olduğundan buraya nispet edilmiştir. Rum diyarı denilen Anadolu'ya nispeten de Rûmî nisbesiyle anılmıştır.⁴

B-Doğum Yeri ve Tarihi

Afyonkarahisarlı⁵ olduğu ifade edildiği için burada doğduğu söylenebilir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak Orhan Gazi (726-763/1325-1362)

1 Hayatıyla ilgili kaynaklar ve ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hacer, *İnbâ'*, III, 464; Süyûtî, *Buğye*, I, 98; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 9; Kefevî, *Ketâib*, IV, 34-36; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, II, 377-378; a.m.lf., *Keşfü'z-zunûn*, II, 1749; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IX, 304; Şevkânî, *el-Bedrû't-tâli'*, II, 266, 268; Leknevî, *Fevâid*, s. 116-117; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 657; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 726; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 351-352; Zirikli, *Alâm*, IV, 316; Kehhâle, *Mucemü'l-müellifin*, VI, 291; VII, 158; Bekâ, *Alâmu usûli'l-fıkhi'l-İslâmî*, 258; Sûsî, *Mu'cem*, s. 361; Özel, "Alâeddin Ali Esved", s. 319; Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 79-85; Günay, "İznikli Alâeddin Esved (Kara Hoca) ve Osmanlı İlim Geleneğindeki Yeri", s. 443-453; Kümlâi, *el-Büdü'rü'l-mudiyye*, XII, 353-354; Boynukalın, *Fıkıh Usulü' Âlimleri ve Eserleri*, s. 285.

2 Esved, *Künûz*, I^b; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, II, 377.

3 Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 9; Kefevî, *Ketâib*, IV, 34.

4 Alâeddin Esved'in Orhan Gazi'nin annesi Mal Hatun'un kardeşi, dolayısıyla babasının Osman Gazi'nin kayınpederi, kendisinin de Orhan Gazi'nin dayısı olabileceği hususunda ilginç bir tespit için bk. Turgut, "Osman Gazi'nin Hanımları ve Kızları", s. 67-80.

5 Esved, *Künûz*, I^b; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 351.

döneminde hatiplik, daha sonra da müderrislik görevine getirildiğine ve 800/1397 yılında vefat ettiğine göre 730/1329 civarında doğduğu tahmin edilebilir.

C-Tahsili

Muhtemelen ilk tahsilini Afyonkarahisar bölgesinde ve Anadolu'da yapmıştır. Sonra yaşadığı dönemin ilmî teamüllerine uygun olarak Acem/İran diyarına gitmiş ve buranın âlimlerinden ders almıştır.⁶ İran'da hangi âlimlerden ders aldığına dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktaysa da bu dönemde İran'da Fahreddin Râzî geleneğinin ağırlıklı etkisi söz konusu olduğundan Alâeddin Esved'in Osmanlı ilim geleneğinde Râziye kolunun temsilcileri arasında gösterilmesinde İran'da aldığı tahsilin ve ders aldığı âlimlerin büyük etkisi olduğunda şüphe yoktur.⁷ Esved'in Osmanlı ilk dönem âlimlerinden Cemaleddin Aksarâyî'den (791/1388-1389)⁸ ve Sadrüşşeriâdan (747/1346)⁹ ders aldığı yönündeki bilgilerin ise ihtiyatla karşılanması gerektiğini düşünüyoruz.

D-İlmî Görev ve Faaliyetleri

Taşköprizâde (968/1561) Alâeddin Esved'i 726/1325-1326 senesinde sultan olarak biat edilen Orhan Gazi'nin döneminde yaşayan âlimler içinde saymıştır.¹⁰ Orhan Gazi 763/1362 yılında vefat etmiştir.¹¹ Ondan sonra gelen Murad Hüdavendigâr 791/1389¹² ve Yıldırım Bayezid 805/1403¹³ yıllarında vefat ettiklerine göre 800/1397 yılında vefat eden Esved bu dönemleri de idrak etmiştir. Nitekim Bursalı onu Murat Hüdavendigâr döneminin meşhur âlimlerinden saymıştır.¹⁴

Acem diyarında tahsilini bitirdikten sonra Orhan Gazi (726-763/1325-1362) döneminde Anadolu'ya geri dönen Esved, Orhan Gazi tarafından önce hatiplik görevine getirilmiş, Taceddin el-Kürdî'nin vefatından sonra da İznik Medresesi'ne¹⁵

6 Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 9; Kefevî, *Ketâib*, IV, 34; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, II, 378; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 520.

7 Günay, "İznikli Alâeddin Esved (Kara Hoca) ve Osmanlı İlim Geleneğindeki Yeri", s. 444.

8 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 351. Bu bilgiye eski kaynaklarda rastlanamamaktadır.

9 Bekdemir, "Sadrüşşeriâ'nın Usulcülüğü/Hukukçuluğu" s.78. Yazarın bu bilgi için gösterdiği kaynaklarda Sadrüşşeriâ adı geçmemektedir.

10 Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 8, 9. Halil İnalçık Orhan Gazi'nin beyliğe geliş tarihini Rebiülevvel 724 (Mart 1324) olarak belirtmiştir; bk. İnalçık, "Orhan", s. 376.

11 Orhan Gazi hakkında geniş bilgi için bk. İnalçık, *a.e.*, 375-386.

12 bk. İnalçık, "Murad I", s. 156-164.

13 bk. İnalçık, "Bayezid I", s. 231-234.

14 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 351.

15 Orhan Gazi tarafından inşa ettirilen ve Osmanlı Devleti'nin ilk medresesi olarak kabul edilen İznik Medresesi'nin ilk müderrisi Dâvûd-i Kayserî olmuştur; bk. Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 8.

müderriş tayin edilmiştir.¹⁶ Taceddin el-Kürdî'den önce aynı medresede müderriş olan Dâvûd-i Kayserî 751/1350 yılında, Orhan Gazi de 763/1362 yılında vefat ettiğine göre Esved bu iki tarih arasında buraya müderriş olarak atanmıştır. Esved'in Orhan Gazi ve Murad Hüdavendigâr dönemlerinde bu bölgede ilmi yayıp eserler verdiği ve âlimlerle münazaralar yaptığı kaydedilmiştir.¹⁷

E-Öğrencileri

Alâeddin Esved'in –kendisi gibi- Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminin meşhur simaları arasında yer alan bazı öğrencilerinin adları şöyle verilmektedir:

1-Oğlu Hasan Paşa (827/1423-1424). Babasından ve Cemaleddin Aksarâyî'den ders almış ve sarf ve nahivle ilgili bazı eserler telif etmiştir; Yıldırım Bayezid dönemi âlimlerindendir; Bursa'daki medresesine defnedilmiştir.¹⁸

2-Molla Fenârî (834/1431).¹⁹ Molla Fenârî'nin bir süre Esved'den ders aldıktan sonra hocası ile aralarında bir ihtilaf ve soğukluk meydana geldiği, Fenârî'nin de onu terk edip Cemaleddin Aksarâyî'den ders almaya gittiği ifade edilmiştir.²⁰ Molla Fenârî'nin hayatının bir döneminde gözlerini kaybettiği, sonra gözlerinin tekrar açıldığı rivayet edilmiştir; onun gözlerini kaybetme sebebi olarak –doğruluğundan emin olmasak da- şu hikaye anlatılmıştır: Fenârî ilmiyle amel eden âlimlerin cesetlerinin çürümediğini işitmiş ve bundan emin olmak için hocası Esved'in kabrini açmıştır; uzun müddet geçmiş olmasına rağmen hocasının cesedinin kabre konulduğu gibi bozulmadan durduğunu görmüştür; bu sırada gaip ten bir ses ona “Şimdi inandın mı? Allah gözünü kör etsin” şeklinde seslenmiştir.²¹

3-Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa (789/1387).²² Taşköprizâde'nin rivayetine göre Orhan Gazi Esved'i evinde ziyaret ettiğinde orada bulunanlarla birlikte Çandarlı'nın arkasında namaz kılmıştır; sonra Esved'den bir öğrenci-

16 Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, s. 43; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 9; Kefevî, *Ketâib*, IV, 35; Kümlâi, *el-Büdüri'l-mudîyye*, XII, 354.

17 Leknevî, *Fevâid*, s. 116.

18 Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 23; Riyâdzâde, *Esmâü'l-kütüb*, s. 47; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1651; İbnü'l-Gazzi, *Divanü'l-İslâm*, II, 121; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 271. Kâtib Çelebi ve ona istinaden Ziriklî ve Kehhâle bu zatın vefat tarihini 1025/1616 olarak vermiştir; bk. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1708; Ziriklî, *A'lâm*, II, 204; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, III, 246. Ancak 800'de vefat eden Alâeddin Esved'in oğlunun ondan 225 yıl sonra vefat etmiş olması imkânsız olduğundan doğru tarih Bağdatlı'nın verdiği 827 olmalıdır; bk. Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 287.

19 Süyûtî, *Buğye*, I, 98; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, II, 266.

20 Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 9.

21 Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 20-21; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, II, 268.

22 Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 10.

sini sefere çıktığında yanında kadı olarak götürmesi için önermesini istemiş, o da Çandarlı'yı önermiş ve böylece Osmanlı Devleti'nin ilk kazaskeri olmuştur.²³ Taşköprizâde bu rivayeti aktardıktan sonra diğer bir rivayete göre Çandarlı Kara Halil'in Osman Gazi döneminde Bilecik kadısı, Orhan Gazi döneminde İznik ve Bursa kadısı, Murad Hüdavendigâr döneminde kazasker ve vezir olduğunu ifade etmiştir.²⁴ Kâtib Çelebi bu olayın Şeyh Edebalı ile Osman Gazi arasında meydana geldiği yönündeki rivayetin daha doğru olduğunu belirtmiştir.²⁵ Bu bilgilerle birlikte Çandarlı'nın vefat tarihi de dikkate alındığında kendisinin Esved'in öğrencisi olma ihtimali zayıflamaktadır. Uzunçarşılı'nın da belirttiği gibi yaş itibarıyla Çandarlı'nın Alâeddin Esved'in ders arkadaşı olması daha muhtemeldir.²⁶

F-Vefatı

26 Muharrem 800 (19 Ekim 1397) tarihinde İznik'te vefat etmiş ve burada defnedilmiştir.²⁷ Bağdatlı vefat tarihini 801 olarak vermiştir;²⁸ ancak eski kaynakların tamamı 800 tarihi üzerinde müttefiktir. İznik'te Şerefzade mahallesindeki türbede medfun olduğu Bursalı tarafından kaydedilmiştir.²⁹

G-Âlimlerin Hakkındaki Görüşleri

Müstakil bir şekilde tercemesini zikretmeseler de öğrencisi Molla Fenârî'nin terceme-i halinde İbn Hacer ve ona istinaden Süyûtî ve Şevkânî, Alâeddin Esved'i "allâme" olarak vafsetmişlerdir.³⁰ Mahmud el-Kefevî kendisini "ilmiyle âmil, üstün kemâlât sahibi, farklı ilimleri cemeden, akli ilimlerde öne çıkan, saymakla bitmeyen farklı ilim dallarını kuşatan, fazilet sahibi büyük âlim" olarak nitelendirmiş,³¹ Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi Esved hakkında "ulûm-i mütenevvia ile mevsuf bir feylesof",³² Kâtib Çelebi ise "âlim, fâzıl" vasıflarını kullanmıştır.³³ İlmi kişiliği yanın-

23 Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 10.

24 Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 10. Daha geniş bilgi için bk. Aktepe, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", s. 214-215.

25 Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, II, 87-88.

26 Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 4-5. Hacı Mehmet Günay ise Çandarlı'nın Alaeddin Esved'den ders almış olmasının mümkün olduğunu ifade etmektedir; bk. Günay, "İznikli Alâeddin Esved (Kara Hoca) ve Osmanlı İlim Geleneğindeki Yeri", s. 448.

27 Mecdi, *Terceme-i Şekâik*, s. 30; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, II, 377; Özel, "Alâeddin Ali Esved", s. 319.

28 Bağdatlı, *Hedyyetü'l-ârifin*, I, 726.

29 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 352. Günümüzde mezarı İznik'te Eşrefoğlu Rumi Camisi'nin 300 metre ilerisinde Alâeddin Mısri sokağında bulunmaktadır; bk. <http://www.evliyal.net/aladdin-ali-esved-k-s/>.

30 İbn Hacer, *İnbâ'*, III, 464; Süyûtî, *Buğye*, I, 98.

31 Kefevî, *Ketâib*, IV, 34.

32 Gelibolulu, *Kitâb-ü Tarih-i künhü'l-ahbâr*, I, 86.

33 Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vusûl*, II, 377.

da yukarıda naklettiğimiz Taşköprizâde ve Şevkânî tarafından Molla Fenârî'nin gözlerini kaybetmesinin sebebiyle ilgili zikredilen rivayette de görüldüğü üzere³⁴ manevi yönüyle de meşhur olan Esved,³⁵ Âşıkpaşazâde tarafından Orhan Gazi döneminde yaşamış kerametleri zahir, duaları makbul dervişler arasında sayılmıştır.³⁶

H-Eserleri:

Fıkıh, usul ve belagat gibi muhtelif ilimlerde eserleri vardır. Bu eserler şöyle sıralanabilir:

1. *Şerhu'l-Muğni*³⁷ Bu eserin yazması bulunmaktadır.³⁸ Habbâzî'nin (691/1292) *Muğni*'si üzerine şerhtir. Kâtib Çelebi Esved'in bu eserinin büyükçe bir şerh olduğunu ve eserin Cemaziyelahir 787'de (Temmuz-Ağustos 1385) bitirildiğini bildirmiştir.³⁹

2. *Künûzü'l-envâr şerhu Rumûzi'l-esrâr*. Aşağıda makalemizin konusu olan bu eser hakkında geniş bilgi verilecektir.

3. *Şerhu'l-Vikâye*.⁴⁰ Burhanüşşerîa'nın (VII-VIII. yüzyıl) *Vikâye* adlı meşhur Hanefî fıkıh metni üzerine şerhtir. Taşköprizâde Esved'in İznik Medresesi'nde ders verdiği dönemde bu eseri telif ettiğini kaydettikten sonra, eserin *Vikâye*'nin zor yerlerini yetkin bir biçimde açıklayan iki ciltlik geniş bir şerh olduğunu, kendisinin de bu şerhi mütalaa edip faydalandığını belirtmiş ve müellifine "Allah sa'yini meşkur eylesin" diyerek dua etmiştir.⁴¹ Kâtib Çelebi bu şerhin adının *el-İnâye* olduğunu belirtmiştir;⁴² diğer bir yerde ise adının *el-İstiğnâ*' olduğunu başka bir eserin nüshasında gördüğünü ifade etmişse de bu bilgi teyit edilmemiştir.⁴³ Bu eserin yazma nüshaları bulunmaktadır.⁴⁴

4. *Hâşiye ala Fevâidi'l-Câmi'î's-sagîr*.⁴⁵ İmam Muhammed'in *el-Câmi'ü's-sagîr*'i üzerine Kadî Zahîrüddin Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ömer el-Buhârî

34 Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 20-21; Şevkânî, *el-Bedri't-tâli*, II, 268

35 Kefevî, *Ketâib*, IV, 36.

36 Atsız, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 163.

37 İbn Hacer, *İnbâ*, III, 464; Süyûtî, *Buğye*, I, 98; Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 9; Şevkânî, *el-Bedri't-tâli*, II, 266.

38 Chester Beatty, nr. 3590; Darü'l-kütübî'l-Katariyye, nr. 1192.

39 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1749.

40 Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 9.

41 Taşköprizâde, *Şekâik*, s. 9.

42 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2021.

43 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1745; bk. Kahraman, "Trablusi, Alâeddin", s. 291-292.

44 Süleymaniye, Carullah, 765-766; Fatih, 1883; Ragıp Paşa, 562. Ensar Aslan tarafından bu eser hakkında doktora çalışması yapılmaktadır.

45 Yazması için bk. Sezgin, *GAS*, I, 429.

(619/1222) tarafından yazılan *Fevâidü'l-Câmi'is-sagîr* adlı eserin haşiyesidir. Bu esere *el-Fevâidü'z-Zâhîriyye* adı da verilmektedir.⁴⁶ Kâtib Çelebi müellifinin bu eserde *el-Câmi'üs-sagîri'l-Hüsâmî'nin* fevâidini topladığını ve eserini Zülhicce 618 (Ocak-Şubat 1222) tarihinde bitirdiğini ifade etmiştir.⁴⁷ *el-Câmi'üs-sagîri'l-Hüsâmî* ile kastedilen es-Sadrü's-Şehid Hüsameddin Ömer b Abdülaziz İbn Mâze'nin (536/1141) *el-Câmi'üs-sagîr* üzerine yazdığı şerhtir. İbn Âbidîn'in *el-Havâşî's-Sa'diyye*'den⁴⁸ naklen Esved'e nisbet edip alıntı yaptığı *Şerhu'l-Câmi'is-sagîr* adlı eserle kastedilen de bu haşiye olmalıdır.⁴⁹

5-*Şerhu'l-İzâh*.⁵⁰ Kazvîni'nin (739/1338) belagatla ilgili *Telhisü'l-Miftâh* adlı kitabı üzerine yazdığı *el-İzâh* adlı eseri üzerine şerhtir.⁵¹

Kâtib Çelebi Alâeddin et-Trablûsî'nin (849/1445'ten sonra) *Muinü'l-hükkam* adlı eserinin Alâeddin Esved'e nisbet edildiğini bir nüshada gördüğünü ifade etmiştir.⁵² Hamevî de bu eseri Esved'e nisbet etmiş; ancak başka bir yerde “Alâeddin el-Esved et-Trablûsî” demesinden onun iki kişiyi birbirine karıştırdığı anlaşılmıştır.⁵³ Ayrıca bu nispeti teyit eden başka bir bilgiye rastlanmamıştır.⁵⁴

II-KÜNÛZÜ'L-ENVÂR ŞERHU RUMÛZİ'L-ESRÂR

Bildiğimiz kadarıyla *Künûzü'l-envâr*'ın sadece bir yazması bulunmaktadır.

A-Yazmanın tavsifi

Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 1334'te kayıtlı bu nüsha 334 varak olup her sayfasında 27 satır bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcut dijital katalogta yanlışlıkla başka bir müellif adı (es-Simnânî, Ebü'l-Mekârim Alâüddeve Ahmed b. Muhammed, 736/1335) ve tasavvuf eseri olduğu bilgisi bulunmaktadır. Nüshanın ilk sayfasında eserin adı kaydedildikten sonra bu metnin (*Rumûzü'l-esrâr*'ın) meseleleri tahkik bakımından üstün bir seviyede olduğu ifade edilmiş,

46 Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, III, 55; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 563.

47 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1298.

48 Şeyhülislam Sadi Çelebi'nin (945/1539) Baberti'nin *el-İnâye*'si üzerine haşiyesi.

49 İbn Âbidîn, *Minhatü'l-Hâlik ale'l-Bahrî'r-râik*, VII, 97.

50 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 211; a.mlf., *Süllemü'l-vusûl*, II, 378; Bağdatlı, *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 726.

51 Kazvîni için bk. Durmuş, “Kazvîni, Hatib”, s. 156-157.

52 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1745.

53 Hamevî, *Gamz*, II, 335; İbn Âbidîn, *Hâşiye*, IV, 15.

54 bk. Kahraman, “Trablûsî, Alâeddin”, s., 291-292.

metin ve şerhin müelliflerinin adı verildikten sonra şarihin *Şerhu'l-Vikâye'sini* mü-talaa ettiğini ifade eden yazar bu eseri de övmüştür; bu notun yazarı adını Abdülhalim es-Sandıklî olarak vermiştir. Bu zat büyük ihtimalle Afyon Sandıklı'lı fıkıh ve usul âlimi ve Şam kadısı Abdülhalim b. Pirkadem (veya Pişkadem) b. Nasuh er-Rûmî'dir (1088/1677).⁵⁵ Ardından üç sayfalık, sayfa numaralı bir konu fihristi gelmektedir. Sonraki sayfada Nuruosmaniye kütüphanesinin vakıf kaydı ve mührü bulunmaktadır. Yazmanın sonundaki ferağ kaydında kâtip adını Muhammed b. Necîb el-Hâfız el-Karahisârî olarak vermekte ve eserin yazım ve okuma yoluyla kontrolünün 4 Zilhicce 769 (21 Temmuz 1368) tarihinde bittiği belirtilmektedir. Nüshanın kenarında hemen her sayfada tashihler, ilaveler, bazı kaynaklardan alıntılar, ilk sayfalarda bir kaç yerde ise Farsça izahlar bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu, özellikle tashihler nüshanın kâtibinin hattıyladır. Nüshada metin kırmızı, şerh siyah mürekkeple yazılmış, böylelikle metin şerhten açık bir biçimde ayırt edilmesi sağlanmıştır. Nüsha iki cüzden müteşekkildir; birinci cüz 1^b-175^a, ikinci cüz 176^b-334^b varakları arasında yer almaktadır. Açık ve okunaklı bir hatla yazılmış olan nüsha geneli itibariyle sağlam olup pek yıpranmamıştır.

B-Şerh, Metin ve Müelliflerinin Adları

Bu nüshanın girişinde şarih kendi adını Ali b. Ömer b. Ali el-Karahisârî şeklinde kaydettikten sonra bu eserin usul-i fıkha dair Taceddin Ebu Bekir b. İbrahim'in telif ettiği metnin şerhi olduğunu ve eserini Sultan Murad b. Orhan'a (I. Murad) ithaf ettiğini bildirmektedir.⁵⁶ Şarihin Alâeddin Ali b. Ömer b. Ali el-Esved el-Karahisârî olduğu yukarıda müellif hakkında verdiğimiz bilgilerden kesin bir biçimde anlaşılmaktadır. Şerh ve metnin adları da metin müellifinin mukaddimesinin sonlarında zikredilmektedir.⁵⁷ İlginç bir şekilde metnin ve şerhin adını metin müellifi koymuştur. Şöyle ki; metnin müellifi *Rumûzü'l-esrâr* adında bir muhtasar telif ettiğini ve eğer bu muhtasarın şerhine muvaffak olursa adını *Künûzü'l-envâr* koyacağını ifade etmiştir.⁵⁸ Şarih Alâeddin Esved metni aynen bu şekilde nakletmekte, hatta "rumûz", "esrâr", "künûz" ve "envâr" kelimelerinin anlamlarını şerh etmekte, ama şerhin adını değiştirdiği yönünde hiç bir açıklamada bulunmamaktadır.⁵⁹ Dolayısıyla metin müellifinin adını koyduğu bu şerhi yazamadan vefat et-

55 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 361; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, I, 505.

56 Esved, *Künûz*, 1^b

57 Esved, *Künûz*, 4^a.

58 Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 975, 151 vr., müstensih: Çağır el-Muhammedî.

59 Esved, *Künûz*, 4^a.

tiği, bu temenniye Esved'in gerçekleştirdiği ve metnin sahibine hürmeten henüz yazılmamış şerhin adını da değiştirmedeği anlaşılmaktadır.

Alâeddin Esved şerhettiği metnin müellifini “imam, zâhid, muhakkik, habr (büyük âlim), müdekkik, dinin ve milletin tacı (Tâcü'l-milleti ve'd-dîn), peygamberlerin ilimlerinin varisi” gibi vasıflarla niteledikten sonra adını Rebvetü's-sultân'a mensup Ebu Bekir b. İbrahim şeklinde vermektedir.⁶⁰

Rumûzü'l-esrâr adlı bu metnin de müstakil bir yazması vardır.⁶¹ Bu yazmada müellifin adı ilk sayfada el-İmam el-Fâdıl Taceddin Sultan Ögey⁶² (اوکی) er-Rûmî, yazmanın zahriyyesinde ise Taceddin Sultanîköyî (Sultanikevi?) şeklinde geçmektedir. Şerh'te Rebvetü's-sultân ile kastedilen büyük ihtimalle günümüzde Afyon'a bağlı Sultandağı ilçesidir; zira “Rebve” Arapça'da tepe, dağ anlamına gelmektedir. Bu zat “Tâcü'l-milleti ve'd-dîn” diye nitelendiğine ve bu kadar övüldüğüne göre muhtemelen Alâeddin Esved'den önce İznik Medresesi'nin müderrisi olan Taceddin el-Kürdî olmalıdır. “Kürdî” nisbesiyle anılmaması aynı zat olduğu hususunda bir miktar şüphe uyandırmakla birlikte, en yakın ihtimalin bu olduğu kanaatindeyiz.

Tahminimiz isabetliyse, hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmayan bu zat hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Taceddin el-Kürdî Orhan Gazi döneminin âlimlerindedir. Konya'da Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkaldılığını yapan Şafii fakih ve usulcü Siraceddin el-Urmevî'den (682/1283) ders almıştır.⁶³ Hocasının vefatı göz önünde bulundurulduğunda 660/1261 civarında doğmuş olmalıdır. İslami ilimleri geniş biçimde tahsil etmiş, bu ilimlerde ve özellikle fıkıhta uzmanlaşmıştır. İznik Medresesi'nin ilk müderrisi Dâvûd-i Kayserî (751/1350) vefat edince Orhan Gazi tarafından bu medresenin müderrisliğine getirilmiştir.⁶⁴ Bir süre burada ders veren Taceddin el-Kürdî birçok öğrenci yetiştirmiştir. İki kızından birini Şeyh Edebali, diğerini daha sonra vezir olup paşa lakabını alan Kadı Hayreddin Molla ile evlendirmiştir.⁶⁵ Taşkoprizâde'nin güvenilir bulduğu bir rivayete göre, Orhan Gazi İznik'i kuşattığında düşman askerleri galip gelmeye başlayınca Orhan Gazi hayrete düşmüş ve azatlısı Şahin Lala'yla istişare etmişti; Şahin Lala kuşatmanın kaldırılmamasını tavsiye etmiş ve düşman askerini yenersen elde edeceği ganimetin kendisine bağışlanmasını istemişti; bunu kabul

60 Esved, *Künûz*, 1^b.

61 Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 975, 151 vr., müstensih: Çağır el-Muhammedi.

62 Ögey üvey anlamına gelir; bk. <https://sozluk.gov.tr/>.

63 Akli ve nakli ilimlerde yetkin bir âlim olduğu ifade edilen Urmevî'nin Fahreddin Razi'nin *Mahsûl*'ünü *Tahsil* adıyla özetlediği eseri meşhurdur; bk. Çağrı, “Sirâceddin el-Urmevî”, s. 262-264.

64 Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 42-43, 199.

65 Taşkoprizâde, *Şekâik*, s. 9.

eden Orhan Gazi elde edilen ganimetin büyüklüğünü görünce pişman olup Taceddin el-Kürdî'ye danışmıştı. Taceddin el-Kürdî Şahin Lala'nın köle mi azatlı mı olduğunu sorup azatlı olduğunu öğrenince Orhan Gazi'nin verdiği sözden dönmeyeceğini söylemişti. Şahin Lala bu ganimetle Bursa'da bir medrese, Kirmastî'de bir köprü ve zaviye yaptırmıştır.⁶⁶ Taceddin el-Kürdî'den sonra Orhan Gazi tarafından İznik Medresesi'nin müderrisliğine Alâeddin Esved getirildiğine göre Taceddin el-Kürdî, Dâvûd-i Kayserî'nin vefat tarihi 751/1350 ile Orhan Gazi'nin vefat tarihi 763/1362 arasında bir tarihte vefat etmiş olmalıdır.

Diğer bir ihtimal ise bu zatın "Sultanîköy" ve "Rûmî" nisbelerine bakarak Anadolu kökenli ve Afyon, Sultandağı bölgesine müntesip başka bir âlim olmasıdır. Ancak bu zatın ve eserinin Alâeddin Esved tarafından çok övülmesi ve Taceddin el-Kürdî'nin İznik Medresesi'nde onun selefi olması birinci ihtimali daha kuvvetli kılmaktadır.

C-Eserin Kısa Tahlili

1-Telif Tarihi

Şarih eserinin girişinde metnin müellifine rahmet okuduğuna göre şerhi onun vefatından sonra telif etmiştir. Ayrıca eserini Murad Hüdavendigar'a ithaf ettiğine göre onun padişahlık döneminde, yani 763/1362'den sonra ve bu nüshanın yazım tarihi olan 769/1368'den önce telif etmiş olmalıdır.

2-Telif Sebebi

Esved, eserinin telif sebebini ilham yoluyla kendisine bu esere şerh yazmasının emredilmesine bağlamıştır ve başka bir detay vermemiştir.⁶⁷ Telif sebebini "ilham" yoluyla verilen emre bağlanması, müellifin tasavvufi yönüne işaret etmektedir. Metnin müellifinin Taceddin el-Kürdî veya Anadolu'lu başka bir âlim olması hasebiyle Alâeddin Esved, yeni kurulmuş ve gelişmekte olan Osmanlı medresesinde yeni bir gelenek oluşturma niyeti ve gayreti içinde bu şerhi telif etmek istemiş olabilir. Eseri I. Murad'a ithaf etmiş olması da bu niyetin bir göstergesi sayılabilir.

66 Taşkoprizâde, *Şekâik*, s. 9.

67 Esved, *Künûz*, 1^b.

3-İthaf

Alâeddin Esved yazdığı bu şerhi I. Murad'a ithaf etmiş, övdüğü ve yücelttiği Sultan Murad'ın Allah'ın yardımına mazhar olan ulu bir padişah, şahların şahı, adil, cömert, kuvvetli, dini yücelten, ilimleri ihya eden, gazi, mücahit, kafir ve isyankarları ezen, adalet ve güveni yayan, zalimleri kahreden, kayserlerin (Bizans krallarının) mülkünün varisi, devlet, hak ve dinin yıldızı, İslam'ın aslanı, müs-lümanların yardımcısı, Allah'ın emrini ayakta tutan bir yönetici olduğunu ifade ettikten sonra adını "Murad b. Orhan" şeklinde vermiş ve Orhan Gazi'yi de adil, şehit sultan olarak vasf edip kendisine rahmet okumuş ve kralların itaat ettiği, her yere adalet, güvenlik, bereket, istikrar, iyilik ve mutluluk götüren Sultan Murad'ın devletinin daim olması yönünde uzunca dua etmiştir. Sultan Murad'ın eseri hediye olarak kabul etmesi, bir kusuru varsa görmezden gelmesi rica edildikten sonra, metnin şerhine başlanmıştır.

4-Üslup

Eser kendi döneminde bilinen üslupla, besmele ve hamdele ile başlanmış, insanları ahsen-i takvim üzere yaratan, onlara peygamber ve kitap gönderip doğru yola ileten, usul ve fûru'u açıklayan âlim ve fakihler vasıtasıyla şeriati güçlendiren Allah'a hamd edildikten sonra, kelime-i şehadet zikredilerek Hz. Peygamber ve ashabına salat-ü selam edilmiştir. Böylece berâat-i istihlâl denilen üsluba uygun şekilde, kitabın konusuna atıfta bulunularak güzel, edebî bir başlangıç yapılmış, şeriatin, ilim ve fıkhnın, usul ve fûru ilimlerinin önemine atıfta bulunulmuştur.⁶⁸

Eserin baş kısmında, şerh edilen *Rumûzü'l-esrâr* metni vasf edilirken Arapça-da az kullanılan garip kelimeler kullanılarak, şarihin Arap dilindeki geniş bilgisi ve vukufiyeti gösterilmek istenmiştir. Mesela bu eser **فَهْب** (yüce bir dağ) olarak vasf edilmiş,⁶⁹ eser bir kaleye benzetilerek bu kalenin kapısının her **صَيْفَن** (asalak)⁷⁰ tarafından açılmayacağı, bu savaşa her **مَفْوُود** (korkak)⁷¹ kişinin cesaret edemeyeceği ifade edilmiştir.⁷²

Dibace/başlangıç kısmında seci üslubu kullanılarak o dönemde yaygın olan bu söz sanatına hakim olduğu gösterilmiştir.⁷³

68 Esved, *Künûz*, 1^b.

69 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 691.

70 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIII, 256.

71 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III, 329.

72 Esved, *Künûz*, 1^b.

73 Esved, *Künûz*, 1^b-2^a.

Bu metnin zor yerlerini açıklayan, kapalı işaret, ima ve delaletlerini izah eden, tatvîl-i mümill (bıktırıcı uzatma) ve îcâz-i muhill (eksik özetleme) niteliklerinden uzak, orta uzunlukta, metinle iç içe ama birbirinden ayırt edilebilecek şekilde bir şerh yazdığını ifade etmiştir.⁷⁴

Metnin şerhine klasik şerhlerde alışıldığı üzere “hamd” kavramının şerhiyle başlanmıştır. Şarih kelimelerin dil ve terminoloji açısından izahlarını yapmakta, hareketlerini zaptetmekte, köklerini belirtmektedir. Mesela lafza-i celâl, *نَعْمَاءٌ، آلاءٌ، إِنْسٌ، أَنْسٌ، أَيْمَنٌ، مَطَهَّمٌ، شَرِيعَةٌ، حَكْمَةٌ* gibi kelimeleri bu yönlerden açıklamıştır.⁷⁵

Metnin ima ettiği ayetler açıklanmış ve kaydedilmiştir; mesela “ahseni mukavem” ifadesinin “İnsanı ahsen-i takvim üzere (en güzel şekilde) yarattık”⁷⁶ ayetine işaret ettiği belirtilmiştir.⁷⁷

Dille ilgili izahlarda şiire başvurulmuştur; mesela hamd kavramının izahında

يدي ولساني والضمير المحجبا أفادتكم النعماء مني ثلاثة

beyti, *أَنْسٌ* kelimesinin izahında

أتوا ناري فقلت منون أنتم – فقالوا الجن قلت عموا ظلما

فقلت إلى الطعام فقال منهم – زعيم نحسد الأنس الطعاما

beyitleri zikredilmiştir.⁷⁸

Metinde zikredilen usul-i fıkhn haddine/tanımına yönelik itirazlar, cevaplar ve kullanılan ıstılahlar Esved’in mantık ve dil kurallarına hakim olduğunu göstermektedir.

“İlim” kavramının izahında metin müellifinin yanında Âmidî ve Gazalî gibi âlimlerin görüşleri ele alınıp eleştirilmektedir. Burada da had, resm, devr gibi mantık terimleri üzerinden ilmin tanımına dair izahlar yapılmaktadır.⁷⁹

5-Kaynaklar

Eserin incelenmesi sonucunda Esved’in aşağıda örnekleri görüleceği üzere çeşitli alanlarda birçok kaynak ve müellife atıfta bulunduğu tespit edilmiştir. Bu onun geniş ıttıla ve ilmi derinlik sahibi olduğunu gösterir. Gereksiz yere dipnotla-

74 Esved, *Künûz*, 1^b.

75 Esved, *Künûz*, 2^a-2^b.

76 et-Tin 95/4.

77 Esved, *Künûz*, 2^b.

78 Esved, *Künûz*, 2^a-2^b.

79 Esved, *Künûz*, 6^b-7^a.

rı çoğaltmamak için eserde zikredilen müellif ve kaynaklar hakkında biyografi ve bibliyografi kaynaklarına atıfta bulunulmamıştır; zira ansiklopedik kaynaklarda yapılacak basit bir taramayla bu bilgilere kolayca ulaşmak mümkündür.

a-Dil alanında

-Ebu Amr b. el-Alâ';⁸⁰ Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (154/771), yedi kıraat imamından biri, Arap dili ve edebiyatı âlimi.

-Ahfeş;⁸¹ Muhtemelen Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (215/830).

-Cevherî;⁸² Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî (400/1009'dan önce). meşhur dilci ve *Şihâh* adlı eserin müellifi.

-Cenzî;⁸³ Azerbaycan, Gence'ye nisbet edilen Ömer b. Osman (550/1155) adlı dilci, edib ve müfessir bir zattır.⁸⁴

-*el-Miftâh*;⁸⁵ Ebû Yakub es-Sekkâkî'nin (626/1229) Arap grameri ve belâgatına dair eseridir.

b-Usul alanında

aa-Hanefi usulü

-İsa b. Ebân;⁸⁶ Ebu Musa İsa b. Ebân b. Sadaka (221/836) Hanefi usulüne dair ilk eserleri yazan kişidir.

-Şeyh Ebu Mansur;⁸⁷ Ebu Mansur el-Matürîdî;⁸⁸ Ehl-i sünnetin itikat imamlarından, meşhur Hanefi mütekellim, fakih ve usulcü İmam Matürîdî (333/944) kastedilmektedir.

80 Esved, *Künûz*, 11^a.

81 Esved, *Künûz*, 4^b.

82 Esved, *Künûz*, 2^b, 3^a, 4^a.

83 Esved, *Künûz*, 2^a.

84 Hamevî, *Mu'cemül-büldân*, V, 2094-2096; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, II, 6; Kehhâle, *Mu'cemül-müellifin*, VII, 296.

85 Esved, *Künûz*, 187^b.

86 Esved, *Künûz*, 180^b.

87 Esved, *Künûz*, 16^b, 17^a, 196^b, 320^b.

88 Esved, *Künûz*, 205^a.

-Ebu'l-Hasan el-Kerhî;⁸⁹ Meşhur Hanefi fakih ve usulcü Ebu'l-Hasan Ubeydullah b. Hüseyin el-Kerhî (340/952).

-Ebu Bekr el-Cessâs;⁹⁰ Meşhur Hanefi fakih ve usulcü Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs (370/981. *el-Fusûl fi'l-usûl* adlı eseri meşhurdur.

-Kadı Ebu Zeyd,⁹¹ el-Kadi'l-imâm, el-Kadi'l-imam Ebu Zeyd,⁹² *et-Takvîm*,⁹³ Bu ifadelerle meşhur Hanefi âlim Ebu Zeyd Abdullah b. Muhammed ed-Debûsî (430/1039) ve onun usul eseri *Takvîmü'l-edille'ye* işaret edilmektedir.

-Fahrül-İslam,⁹⁴ Fahrül-İslam fi *Usûlihi*;⁹⁵ Meşhur Hanefi fakih ve usulcü Fahrül-islam Ebu'l-Usr el-Pezdevî (482/1089) ve onun *Usulü'l-fikh* adlı eseri kastedilmektedir.

-Serahsi, Şemsü'l-eimme, Şemsü'l-eimme es-Serahsi, *Usul, Usulü'l-fikh*,⁹⁶ Meşhur Hanefi fakih ve usulcü Serahsî (483/1090) ve onun *Usulü'l-fikh* adlı eserine atıf yapılmaktadır.

-Sadrü'l-İslam Ebu'l-Yüsr,⁹⁷ Ebu'l-Yüsr,⁹⁸ Sadrü'l-İslam,⁹⁹ Sadrü'l-İslâm Ebu'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed el-Pezdevî (493/1100) ve *Marifetü'l-hüceci's-ser'iyye* adlı eserine işaret edilmektedir.

-*Mizân*;¹⁰⁰ Sâhibü'l-Mizân.¹⁰¹ Hanefi usulüne dair *Mizânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl* ve müellifi Ebû Bekir Alâeddin Muhammed b. Ahmed es-Semerkanî (539/1144) kastedilmektedir.

-Mevlana Hâfizuddin;¹⁰² Kastedilen meşhur Hanefi âlim Ebu'l-Berekât Hâfizuddin Abdullah b. Ahmed en-Nesefî'dir (710/1310); zira ondan yapılan nakil Nesefî'nin usul eseri *Keşfü'l-esrâr fi şerhi'l-Menâr*'ında bulunmaktadır.¹⁰³

89 Esved, *Künûz*, 180^b, 205^a, 205^b.

90 Esved, *Künûz*, 196^b, 205^b.

91 Esved, *Künûz*, 9^a, 17^b.

92 Esved, *Künûz*, 188^b, 196^b, 204^a, 204^b.

93 Esved, *Künûz*, 20^b.

94 Esved, *Künûz*, 18^b, 19^a, 19^b, 182^a, 183^b, 186^b, 305^b, 316^a, 320^b, 322^b.

95 Esved, *Künûz*, 200^b.

96 Esved, *Künûz*, 5^b, 20^b, 179^a, 182^a, 185^b, 201^b.

97 Esved, *Künûz*, 23^a.

98 Esved, *Künûz*, 182^a, 205^a, 205^b.

99 Esved, *Künûz*, 305^a.

100 Esved, *Künûz*, 19^b.

101 Esved, *Künûz*, 23^a.

102 Esved, *Künûz*, 9^a.

103 Nesefî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 28.

-Mevlana Hüsameddin es-Sıĝnakî;¹⁰⁴ Hüsameddin Hüseyin b. Ali el-Buhârî es-Sıĝnakî'ye (714/1314) işaret edilmektedir. Sıĝnakî'nin Ahsiketî'nin *Müntehab'ı* üzerine *el-Vâfî* ve Pezdevî'nin *Usûl'ü* üzerine *el-Kâfî* adında iki usul eseri bulunmaktadır.

-Mevlana Alâeddin Abdülaziz, *Şerhu'l-Pezdevî*;¹⁰⁵ Alâeddin Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî (730/1330) ve *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî* adlı eseri kastedilmektedir.

bb-Mütekellimin usulü

-Ebu'l-Kasım el-Enmâtî;¹⁰⁶ Osman b. Said el-Enmâtî (288/901) Şafii fakih ve usulcülerdendir.

-Ebu'l-Abbas İbn Süreyc min ashâbiş-Şafii;¹⁰⁷ İbn Süreyc (306/918) Şafii mezhebinde önemli bir yeri bulunan fakih ve usulcülerden sayılmaktadır.

-Ebu Müslim el-İsfahânî;¹⁰⁸ Nesihle ilgili görüşü meşhur olan Mutezili âlim Muhammed b. Bahr el-İsfahânî (322/934) kastedilmektedir.

-Ebu Ali b. Ebi Hureyre;¹⁰⁹ Hasan b. Hüseyin, Ebu Ali İbn Ebu Hureyre el-Baĝdâdî (345/956) Şafii fakih ve usulcülerdendir.

-Ebu Bekr ed-Dakkâk;¹¹⁰ Muhammed b. Muhammed b. Cafer, Ebu Bekir İbnü'd-Dakkâk (392/1002) Şafii âlimlerdendir.

-*el-Kavâtî*;¹¹¹ Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî'nin (489/1096) *Kavâtî'u'l-edille*'sine işaret edilmektedir.

-Hüccetü'l-İslam, Gazâlî;¹¹² Meşhur âlim Hüccetü'l-İslam Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî (505/1111) kastedilmektedir. Usul'e dair *el-Müstesfâ* ve *el-Menhûl* gibi bir çok eseri bulunmaktadır.

104 Esved, *Künûz*, 177^b, 183^b.

105 Esved, *Künûz*, 177^b.

106 Esved, *Künûz*, 199^a, 199^b.

107 Esved, *Künûz*, 199^a, 205^b.

108 Esved, *Künûz*, 194^b, 195^b.

109 Esved, *Künûz*, 205^b.

110 Esved, *Künûz*, 205^a, 205^b.

111 Esved, *Künûz*, 19^b.

112 Esved, *Künûz*, 2^a, 6^b, 199^a, 205^b.

-İmam Fahreddin;¹¹³ Fahreddin er-Râzî (606/1210) kastedilmektedir. Usul'e dair *el-Mahsûl* ve diğer eserleri bulunmaktadır.

-Sahibü'l-İhkâm;¹¹⁴ *el-İhkâm fi usulî'l-ahkâm* adlı eserin müellifi Seyfeddin Ali b. Muhammed el-Âmidî (631/1233) kastedilmektedir.

c-Tasavvuf alanında

-Sahibü'l-Esrâr;¹¹⁵ Nakledilen ifadeye nazaran Sufi bir zat olması muhtemeldir.

d-Kelam alanında

- Meşhur âlim Ali b. İsmail b. İshak, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (324/936), ehl-i sünnetin itikat imamlarındandır.

e-Fıkıh alanında

-*Mebstut*;¹¹⁶ İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin (189/805) Hanefi fıkhına dair *el-Asl* adıyla da bilinen temel eseridir.

-*Kitabü'l-İstihsân, el-İstihsân*;¹¹⁷ *Mebstut*'un bir babıdır.

-*es-Siyerü'l-kebir*;¹¹⁸ İmam Muhammed'in (189/805) meşhur Zâhirü'r-rivaye eserlerinden biridir.

-*Nevâzil*;¹¹⁹ Müellif adı belirtilmemiştir; ancak bu adla meşhur olan eser Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî'ye (373/983) aittir.

-el-İmam Ebu Bekir Muhammed b. el-Fazl'dan namazda Farsça Kuran okumayla ilgili bir görüşü nakledilmiştir.¹²⁰

- el-Kemârî (381/991)¹²¹ müttekaddim Hanefi âlimlerdendir.

113 Esved, *Künûz*, 7^a.

114 Esved, *Künûz*, 6^b.

115 Esved, *Künûz*, 2^b.

116 Esved, *Künûz*, 9^b, 30^b, 177^b, 179^b, 192^b, 314^a, 318^a, 323^a, 327^b, 328^a, 330^a, 330^b, 332^a.

117 Esved, *Künûz*, 181^b, 182^a.

118 Esved, *Künûz*, 181^a, 310^a.

119 Esved, *Künûz*, 305^b.

120 Esved, *Künûz*, 8^a.

121 Kureşî, *Cevahir*, III, 300-302.

-*el-Esrâr*;¹²² Muhtemelen Debûsî'nin (430/1039) *el-Esrâr fi'l-usûl ve'l-fürû'* adlı eseri kastedilmektedir.

-*Mebûtu* Fahrî'l-islam;¹²³ Fahrû'l-islam el-Pezdevî'nin (489/1089) *Mebûtu*'una işaret edilmektedir.

-Şemsü'l-eimme, *el-Mebûtu*;¹²⁴ Şemsü'l-eimme es-Serahsî'nin (483/1090) *Mebûtu*'una atıf yapılmaktadır:

-*Hülâsa*;¹²⁵ İftiharüddin Tahir b. Ahmed el-Buhârî'nin (542/1147) Hanefi fık-hına dair *Hülâsatü'l-fetâvâ* adıyla meşhur eseridir.

-*el-Îzâh*; Hanefi fıkıh eseri olarak atıfta bulunulmuştur.¹²⁶ Ebu'l-Fazl Rükned-din Abdurrahman b. Muhammed el-Kirmânî'nin (543/1149) eseridir.¹²⁷

-*Fetâvâ Kadıhan*;¹²⁸ Kadıhan lakabıyla meşhur Hanefi fakih Fahreddin Hasan b. Mansur el-Özkendî el-Fergânî'nin (592/1196) ünlü *Fetâvâ*'sıdır.

-*Hidâye*, sahibü'l-*Hidâye*;¹²⁹ Mergînânî'nin (593/1197) meşhur eseridir.

-Sahibu'l-*Muhît* fi't-*Tetimme*;¹³⁰ *Muhit-i Burhani* adıyla meşhur eserin müel-lifi Burhaneddin el-Buhârî'nin (616/1219) *Tetimmetü'l-Fetâvâ* adlı eseri kastedil-mektedir.

-Timurtâşi, *Şerhu'l-Câmi'is-sagîr*;¹³¹ Bu zat muhtemelen Zahîrüddin Ahmed b. İsmail et-Timurtâşi el-Harizmî'dir.¹³² Kureşî ise bu zatın Zahîrüddin Muham-med b. Ahmed b. Ömer el-Buhârî (619/1222), eserinin de *el-Fevâidü'z-Zahiriyye* adıyla bilinen eser olduğunu tahmin etmiştir.¹³³ Bu sonuncu eser üzerine Esved'in haşiyesi bulunduğu yukarıda geçmişti.

122 Esved, *Künûz*, 308^a, 330^a.

123 Esved, *Künûz*, 25^b.

124 Esved, *Künûz*, 13^b.

125 Esved, *Künûz*, 305^b.

126 Esved, *Künûz*, 30^b.

127 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 211.

128 Esved, *Künûz*, 305^b.

129 Esved, *Künûz*, 179^b, 306^b.

130 Esved, *Künûz*, 331^a.

131 Esved, *Künûz*, 7^b.

132 Sezgin'in tahminine göre eserini 650/1252'den önce telif etmiştir; bk. Sezgin, *GAS*, I, 429. Baberti (786/1384) gibi Hanefi müellifler Timurtâşi'nin *Şerh*'inden bolca nakilde bulunmaktadır; bk. Baberti, *Înâye*, I, 231, 327; II, 226; VI, 97; X, 371.

133 Kureşî, *Cevâhir*, I, 148; IV, 413.

f-Hadis alanında

-el-İmam Muhammed b. İsmail fi's-*Sahih*;¹³⁴ *Sahihü'l-Buharî* kastedilmektedir.

-*Şerhu'l-âsâr*;¹³⁵ Büyük ihtimalle Tahâvî'nin (321/933) *Şerhu meâni'l-âsâr*'ı kastedilmektedir.

g-Tefsir alanında

-Mukâtil;¹³⁶ İlk tam tefsir eserini telif eden zat olarak meşhur Mukâtil b. Süleyman el-Ezdî el-Belhî (150/767) kastedilmektedir.

-Zeccâc;¹³⁷ Ebu İshak İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc el-Bağdâdî'nin (311/923) *Meâni'l-Kur'ân* adlı eseri meşhurdur.

-*Şerhu't-Te'vilât*;¹³⁸ İmam Matürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirinin Alâeddin es-Semerkandî (539/1144) tarafından yapılan şerhidir.

Ayrıca kimi yerlerde Hasan-ı Basri (110/728),¹³⁹ Katâde (117/735),¹⁴⁰ Kelbî (146/763)¹⁴¹ ve Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (182/798-799)¹⁴² gibi ilk dönem müfessirlerinin görüşleri nakledilmektedir. Bazen de "et-Tefsîr"¹⁴³ denilerek muayyen bir kitaptan ziyade genel anlamda tefsir kaynaklarına atıfta bulunulmaktadır.

Alâeddin Esved'in bu kaynakların bir kısmından dolayı şekilde nakilde bulunduğu söylenebilirse de birçoğundan dolaysız nakilde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu da o dönemde İznik ve civarında önemli miktarda kaynak eser veya zengin kütüphaneler bulunduğunu, Esved gibi İslami ilimlerin bir çok alanında söz sahibi âlimlerin yetiştiğini, bu eserleri anlayıp okuyan ilim talebelerinin bulunduğunu, kısaca ifade etmek gerekirse canlı ve seviyeli bir ilmî faaliyetin neşvünema bulunduğunu gösterir. Nitekim bir nesil sonra bu ortamdan da faydalanarak yetişen Molla Fenârî gibi büyük ve meşhur şahsiyetlerin varlığı bu hususu kanıtlar mahiyettedir. Diğer taraftan bu ortamın hazırlanmasında yeni kuruluş gelişmekte

134 Esved, *Künûz*, 25^b.

135 Esved, *Künûz*, 181^b.

136 Esved, *Künûz*, 188^a, 196^a, 325^b.

137 Esved, *Künûz*, 188^a.

138 Esved, *Künûz*, 202^a, 320^a.

139 Esved, *Künûz*, 196^a, 202^b.

140 Esved, *Künûz*, 196^a, 202^b.

141 Esved, *Künûz*, 196^a.

142 Esved, *Künûz*, 196^b.

143 Esved, *Künûz*, 201^b.

olan Osmanlı padişahlarının büyük katkısı olduğu açıktır. Orhan Gazî'nin inşa ettiği İznik Medresesi ve buraya tayin ettiği Dâvûd-i Kayserî, Taceddin el-Kürdî ve Alâeddin Esved gibi âlimler yeni inşa edilen bu devletin ilmî ve fikrî temellerini atan ilk isimler olmuştur.

6-Mezhep ve Fırkalar Eserde görüşleri zikredilen, yeri geldiğinde eleştirilen aşağıda örnekleri verilen mezhep ve fırkaların çeşitliği de Alâeddin Esved'in çok yönlü geniş tettebbu sahibi bir âlim olduğunu göstermektedir;

a-Fıkıh ve Usul; İmam Evzâî,¹⁴⁴ İmam Malik ve Malikiler,¹⁴⁵ İmam Şafii ve Şafililer,¹⁴⁶ Hanbeliler,¹⁴⁷ Irak Hanefileri,¹⁴⁸ Semerkand Hanefileri,¹⁴⁹ fukaha ve mütekellimin.¹⁵⁰

Görüldüğü üzere Esved fıkıh ve usul alanında dört mezhep imamı ve bu mezheplere mensup âlimlerin görüşlerini muteber olarak kabul edip onlara atıfta bulunmaktadır. Kimi yerde Evzâî gibi bu mezheplerin dışında kalan, ama inanç esasları açısından Ehl-i sünnet içinde olup mezhepleri inkıza uğramış müctehid imamlardan da görüş nakletmektedir. Geniş bir birikimden faydalanan Esved sonuç itibarıyla Hanefî fıkıh ve usulünü esas alıp savunmakta, bu çerçevede kalmak şartıyla diğer ilim çevrelerinin çalışmalarından istifade ederek, onları değerlendirme ve eleştirmeyi de ihmal etmemektedir.

Bu özelliğiyle Esved yalnız eskilerin görüşlerini tekrar etmekle yetinen, onlardan farklı düşünmeyen bir fakih değildir. Kur'ân'ın Farsça okunabileceği konusunda çoğunluğun tercih ettiği İmameyn'in görüşüne muhalif olarak İmam Ebu Hanîfe'nin okunabileceği yönündeki tercihini doğru bulmuş, yine "emrin mücebinin amelen ve ilmen vücûb" olduğunu söyleyen Hanefilere ve cumhura muhalefet ederek Semerkand Hanefilerinin görüşü olan emrin gereğinin "itikaden değil amelen vücûb" olduğunu tercih etmiştir.¹⁵¹

144 Esved, *Künûz*, 318^b.

145 Esved, *Künûz*, 16^a, 204^b, 205^b.

146 Esved, *Künûz*, 7^b, 9^a, 9^b, 14^b, 15^a, 16^a, 16^b, 19^a, 19^b, 21^b, 24^a, 26^a, 30^b, 178^a, 180^b, 182^a, 182^b, 183^b, 184^a, 185^b, 186^a, 186^b, 190^b, 192^a, 193^b, 196^b, 199^b, 202^a, 204^b, 205^b, 307^b, 309^a, 309^b, 312^a, 313^b, 325^b, 326^b, 327^a, 328^a.

147 Esved, *Künûz*, 191^b, 205^b.

148 Esved, *Künûz*, 9^a, 16^b, 23^a, 23^b.

149 Esved, *Künûz*, 9^a, 16^b.

150 Esved, *Künûz*, 19^b, 182^b, 183^b, 333^a, 334^b.

151 Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 84; Esved, *Künûz*, 5^a vd; Esved, *Künûz*, 14^b.

b-Kelam ve İtikat- İmam Eş'arî ve Eş'ariler,¹⁵² Kerrâmiyye.,¹⁵³ Mutezile,¹⁵⁴ Cebriyye,¹⁵⁵ Kaderiyye.¹⁵⁶ Ashâbü'l-hadis,¹⁵⁷ Rafizîler,¹⁵⁸ Felâsife.¹⁵⁹ Müşebbihe.¹⁶⁰

Kelam alanında Ehl-i sünnet esasları çerçevesinde hareket eden Esved önemli bulduğu meselelerde diğer fırka ve inanç sahiplerinin görüşlerine de yer vermektedir. Ancak özellikle o dönemde inanç ve siyaset açısından ihtilaf ve çekişmeye yol açan, İslam inanç esaslarını nakzeden, toplumsal düzeni bozan bazı rafizî ve batınî fırkalara ağır eleştiri yöneltmiş ve bu grupların müslüman olduğunu izhar edip bu kisve altında İslamı bozmayı hedefleyen sapıklardan oluştuğunu ifade etmiştir.¹⁶¹ Bu ifadeleri henüz yeni tesis edilen bir devletin yönetim felsefesini, siyasi ve toplumsal istikrarı, birlik ve bütünlüğü koruma amacıyla açıklamak mümkündür; zira uzunca bir dönem Osmanlı Devleti'ni meşgul eden en önemli sorunlardan biri bu olmuş, içeride çeşitli gruplarla, dışarıda ise Safevi Devleti'yle çetin bir mücadeleye girilmiştir. Bu mücadele çerçevesinde Osmanlı Devleti Sünni-Hanefi inanç ve amel esaslarını ilke edinmiş, devlet felsefesini bu esaslar üzerine inşa etmiştir. Bu inşa hareketinin mimarları Alâeddin Esved ve onun gibi düşünen âlimlerdir.

7-Sistematiik ve İçerik

Metin ve ona bağılı olarak şerhte konuların tertibi *Usulü'l-Pezdevî* ile bire bir örtüşmektedir. Bilindiğı üzere Pezdevî'nin *Usulü* Hanefi usulünün temel metnidir. Hanefi usulü bu metin etrafında şekillenmiştir. Bu eser de aynı sistematiği izlemiş ve konu düzeni bakımından Pezdevî'den ayrılmamıştır.

Metin müellifi girişte fıkıh usulünün ictihad derecesine ulaştıran ilim olduğunu ifade etmiş, şarih de buna itiraz etmemiştir.¹⁶² Buradan müelliflerin Hanefi mezhebine bağılı olmakla birlikte ictihada açık olduklarını anlamak mümkündür. Nitekim metin müellifi kimi yerlerde Hanefi usulünün piri sayılan Pezdevî'ye muhalefet etmekte sakınca görmemiştir (aşağı bk.).

152 Esved, *Künûz*, 6^b, 195^b, 205^a, 205^b.

153 Esved, *Künûz*, 17^b.

154 Esved, *Künûz*, 17^b, 195^b, 203^b, 205^b, 317^a.

155 Esved, *Künûz*, 18^a.

156 Esved, *Künûz*, 18^a.

157 Esved, *Künûz*, 19^a, 22^a, 325^b.

158 Esved, *Künûz*, 202^b, 333^b.

159 Esved, *Künûz*, 317^a.

160 Esved, *Künûz*, 317^a.

161 Esved, *Künûz*, 202^b, 333^b.

162 Esved, *Künûz*, 3^b.

Metin ve şerh müellifleri eserlerinin girişinde yöntem, hatta mezhep mensubiyeti açısından bir açıklama yapmasalar da meselelerin işlenişinde mütekelimim metodu üzere yazılan metinlerden istifade edilmiştir. Bu durum Alâeddin Esved'in Osmanlı ilim geleneğinde Râziye kolunun temsilcisi olarak görüldüğü tespitiyle de uyuşmaktadır.¹⁶³ Mesela usûlü'l-fıkh teriminin “القواعد التي علمها”¹⁶⁴ “يوصل إلى استنباط الأحكام الشرعية الفرعية المستدلة عليها عن مأخذها مفصلة مزالة عنها الشبه”¹⁶⁴ tanımında İbnü'l-Hâcib'in etkisi açıktır.¹⁶⁵ Bununla birlikte tanım bazı değişikliklere uğratarak alınmıştır. Daha sonra “fakih”in tanımı yapılmış, usul ilminin konusu, istimdadı ve faydası anlatılmıştır.¹⁶⁶ İlim, şek, zan, vehm ve delil kavramları açıklanmıştır.¹⁶⁷ Mütevatirin tanımında muhtemelen Âmidî, İbnü's-Sââtî ve İbnü'l-Hâcib gibi müelliflerden faydalanılmıştır.¹⁶⁸

Pezdevî'ye benzer şekilde şeriatın usulünün Kuran, sünnet ve icma, dördüncü aslın ise bunlardan istinbat edilen kıyas olduğu ifade edilmiştir.¹⁶⁹ Yine Pezdevî gibi Kur'ân'ın tanımı yapılmış ve onun nazm ve manadan ibaret olduğu belirtildikten nazm ve mananın taksimine geçilmiş ve burada Pezdevî'nin takip ettiği dörtlü taksim aynı şekilde izlenmiştir.¹⁷⁰ Ardından kitabın sonuna kadar Pezdevî'nin izlediği tertib ve vazettiği konu başlıkları aynen takip edilmiştir.

Esved, metin müellifinin bir meselede Pezdevî'ye uyduğunu ifade ettikten sonra bu görüşü eleştirmekte¹⁷¹ başka bazı yerlerde de metin müellifinin Pezdevî'ye muhalefet ettiğini kaydetmektedir.¹⁷²

Bu tür eleştiriler Esved'in ve metin müellifinin kendilerine güvenen ve mezhebin en ileri seviyedeki usulcülerıyla ilmi meseleleri tartışabilen bir seviyede olduklarını göstermektedir. Bu ilmi seviye ve bu ruh Osmanlı ilim dünyasının hızlı bir şekilde inkişafını sağlamış ve sonraki nesillerde Molla Fenârî ve Molla Hüsrev gibi İslami ilimlerde üstün seviyelere ulaşmış şahsiyetlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır.

163 Günay, “İznikli Alâeddin Esved (Kara Hoca) ve Osmanlı İlim Geleneğindeki Yeri”, s. 444.

164 Esved, *Künûz*, 4^b-5^a.

165 Şemseddin el-İsfahâni, *Beyânü'l-Muhtasar*, I, 13.

166 Esved, *Künûz*, 5^b-6^a.

167 Esved, *Künûz*, 6^a-7^a.

168 Âmidî, *İhkâm*, II, 14; İbnü's-Sââtî, *Bedi'ü'n-nizâm*, I, 308; Şemseddin el-İsfahâni, *Beyânü'l-Muhtasar*, I, 640.

169 Esved, *Künûz*, 7^a-7^b.

170 Esved, *Künûz*, 7^b-8^b.

171 Esved, *Künûz*, 19^b.

172 Mesela bk. Esved, *Künûz*, 200^b.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde yaşayan ilim adamları hakkında yeterli bilgi, ilgi ve araştırma yoktur. Bu dönemde yaşayan ilim adamları ve yazdıkları eserler yeni kurulan Osmanlı devleti ve toplumunun düşünce hayatında ve felsefesinde önemli etkiler icra etmiştir. Bu ilim adamları ve eserleri hakkında daha çok ve daha derin araştırmalar yapılması gerekmektedir. Böylece Osmanlı ilim ve düşünce tarihinin önemli bir halkası aydınlatılmış olacak ve yeni oluşan bu devlet ve toplumun kuruluş aşamasının ve bu kuruluşun dinamiklerinin daha iyi anlaşılmasına önemli bir katkı sağlanmış olacaktır.

Osmanlı devletinin ilk döneminde ilim ve düşünce hayatını yönlendiren şahsiyetlerden biri de Alâeddin Esved'dir. Hayatı hakkında tafsilatlı bilgiye sahip olmadığımız Esved, Anadolu'da başladığı ilim tahsiline Fahreddin Râzî geleneğinin ağırlıklı etkisinin söz konusu olduğu İranda devam etmiş, bu nedenle Osmanlı ilim geleneğinde Râziye kolunun temsilcileri arasında gösterilmiştir. Günümüze ulaşan fıkıh ve usul eserlerinin incelenmesi yoluyla Esved'in düşünceleri ve ilmî katkıları daha iyi anlaşılacaktır. Çalışmamızda Esved'in usul-i fıkha dair *Künûzü'l-envâr* adlı eserinin tanıtılması ve kısaca incelenmesi sonucunda onun yetkin bir fıkıh ve usul âlimi olduğu görülmektedir. Esved bu eserinde kendisinden önce yine bu coğrafyada yaşamış Ebu Bekir b. İbrahim adlı bir âlimin telif ettiği *Rumûzü'l-esrâr* adlı usul metnini şerhetmiştir. Bu seçim manidardır; zira başka usul metinleri bulunmakla birlikte bu seçimle o adeta yeni fethedilen bu topraklarda yeni kurulan Osmanlı devlet ve toplumuna mensup âlimlerin özgün eserler telif edebileceğini ortaya koymaktadır.

Sünni-Hanefi anlayışını benimseyen ve savunan Esved eserini bu doğrultuda telif etmiştir. Hanefi usulünün piri Pezdevî'nin takipçisi olan metin müellifi Ebu Bekir b. İbrahim'in eserini şerh ederken oldukça geniş bir kaynak yelpazesinden istifade ederek, Hanefi ve mütekellimin usullerinin ihtilaflı meselelerini yetkinlikle ele almış, geçmiş usulcülerin görüşlerini özetlemiş, gerekli gördüğü yerlerde kendi görüşünü ortaya koymaktan çekinmemiştir. Kimi zaman metin müellifine, hatta Pezdevî'ye eleştiriler yöneltmiştir. Ancak Esved büyük ölçüde Hanefi usulünün ana damarını oluşturan Pezdevî medresesinin takipçisidir. Bu usul anlayışı Osmanlı medresesinin yüzyıllar boyunca takip ettiği anlayışla örtüşmektedir. Nitekim Osmanlı medresesinin temel usul eserleri olan Sadrüşşerîa ve Taftazânî'nin *Tavzih ve Telvih*'i ile Molla Hüsrev'in *Mirkât* ve *Mir'ât*'ı da bu anlayışı temsil eden metinler olmuştur.

Eser üzerinde daha geniş araştırma imkânı bulunmaktadır. Bu eser bir doktora çalışmasına konu edilebilir ve Esved'in diğer usul eseri *Şerhu'l-Muğni* ile mukayeseli bir biçimde incelenebilir. Bu şekilde Esved'in usul düşüncesi daha kapsamlı ve derinlikli ölçüde ortaya konabilir. Öte yandan bu eserlerin ilmî ölçülere uygun biçimde tahkik edilip neşredilmesi ve ilim dünyasının istifadesine sunulması üzerlerine yapılacak araştırmaları kolaylaştıracak önemli bir katkı olacaktır.

Osmanlı düşünce tarihi ve gelişiminin daha kapsamlı ve derinlikli bir biçimde ortaya konabilmesi için Osmanlıların ilk dönemlerinde yaşayan âlimlerin ve eserlerinin tamamının incelenmesi, aralarındaki bağlantıların tespit edilmesi, öncesi ve sonrası itibarıyla düşünce ve ilim tarihindeki yerlerinin belirlenmesi gerekmektedir. İnsan ve toplumumuzu inşa eden değer ve harekete geçiren dinamiklerin ve genel anlamda tarihimizin daha iyi anlaşılması için bu alanda yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bibliyografya

- Aktepe, Münir, "Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa", *DİA*, 1993, VIII, 214-215.
- Âmidî, Seyfeddin Ali b. Ebu Ali, *el-Ihkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Abdürrezzak Afifî, Beyrut-Dımaşk: el-Mektebü'l-İslami, t.y., I-IV.
- Âşıkpaşazâde, Ahmed, *Tevârih-i Al-i Osman*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.
- Baberti, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed, *el-Înâye fi şerhi'l-Hidâye*, Dârü'l-Fikr, y.y., t.y., I-X.
- Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve asârü'l-musannifin*, İstanbul 1951-1955, I-II.
- Bekâ, Muhammed Mazhar, *A'lâmu usûli'l-fikhi'l-İslâmî ve musannefâtuhum*, Mekke: Câmiatü Ümmi'l-kurâ, 1420.
- Bekdemir, Sezayi, "Sadrüşşeria'nın Usulcülüğü/Hukukçuluğu", *Universal Journal of Theology*, 1/2 (2017), s. 74-84.
- Boynukalın, Mehmet, *Fıkıh Usulü Âlimleri ve Eserleri*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınevi, 2017.
- Brockelmann, Carl, *GAL Supple.: Geschichte der arabischen Litteratur Supplementband*, Leiden: E.J.Brill, 1937-1942, I-III.
- Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333-1342, I-II.
- Cici, Recep, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, Bursa: Astana Yayınları, 2001.
- Çağrı, Mustafa, "Sirâceddin el-Urmevi", *DİA*, 2009, XXXVII, 262-264.
- Dâvûdî, Şemseddin Muhammed b. Ali, *Tabakâtü'l-müfessirin*, Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-ilmîyye, t.y., I-II.

- Durmuş, İsmail, "Kazvini, Hatib", *DİA*, 2002, XXV, 156-157.
- Esved, Alâeddin Ali b. Ömer el-Karahisârî, *Künûzü'l-envâr şerhu Rumûzi'l-esrâr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 1334.
- Gelibolulu, Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü târih-i künhü'l-ahbâr*, haz. Ahmet Uğur v.dğr., Kayseri; Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997, I-II.
- Günay, Hacı Mehmet, "İznikli Alâeddin Esved (Kara Hoca) ve Osmanlı İlim Geleneğindeki Yeri", *Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005*, haz. Ali Erbaş v.dğr., s. 443-453, (İznik) Bursa: İznik Belediyesi, 2005.
- Hamevî, Şihabeddin Ahmed b. Muhammed, *Gamzü uyûni'l-basâir fi şerhi'l-Eşbâhi ve'n-nazâir*, Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-ilmîyye, 1405/1985, I-IV.
- Hamevî, Yakut b. Abdullah, *Mucemü'l-büldan*, Beyrut: Dâr Sadır, 1995, I-V.
- İbn Âbidin, Muhammed Emin, *Hâşiye: Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Beyrut: Darü'l-Fikr, 1412/1992, I-VIII.
- _____, *Minhatü'l-Hâlık ale'l-Bahri'r-râik* (İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik* ile birlikte), Darü'l-kitabî'l-islami, y.y., t.y., I-VIII.
- İbn Hacer, Şihabeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *İnbâü'l-gumr bi-enbâ'i'l-umr*, thk. Hasan Habeşi, Kahire 1389/1969, I-IV.
- İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut: Dâr Sadır, 1414, I-XV.
- İbnü'l-Gazzî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman, *Divânü'l-İslâm*, thk. Seyyid Kisrevi Hasan, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1411/1990, I-IV.
- İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmud el-Arnaût, Beyrut: Darü İbn Kesir, 1986-1993, I-X.
- İbnü's-Sâati, Muzafferüddin Ahmed b. Ali, *Bediü'n-nizâm: Nihâyetü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*, thk. Sâd b. Gureyr es-Sülemî, doktora tezi, Câmîatü Ümmi'l-kurâ, 1405/1985.
- İnalcık, Halil, "Bayezid I", *DİA*, 1992, V, 231-234.
- _____, "Murad I", *DİA*, 2006, XXXI, 156-164.
- _____, "Orhan", *DİA*, 2007, XXXIII, 375-386.
- Kahraman, Abdullah, "Trablusi, Alâeddin", *DİA*, 2012, XLI, 291-292.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah, Hacı Halife, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaût, İstanbul: IRCICA, 2010, I-V.
- _____, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, haz. Mehmed Şerefeddin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1360-1362/1941-1943, I-II.
- Kefevî, Mahmud b.Süleyman, *Ketâbü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi Mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, thk. Saffet Köse ve dğr., İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2017, I-IV.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifin*, Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, t.y., I-XV.
- Kureşi, Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire: Hece li't-tibâ'a, 1413/1993, I-IV.

- Kümlâi, Muhammed Hifzurrahman, *el-Büdü'rü'l-mudîyye fi terâcim'l-Hanefîyye*, Bangladeş: Darü's-sâlih, 2018, I-XXIII.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefîyye*, Kahire: Darü'l-Kitabi'l-İslami, t.y.
- Mecdi, Mehmed, *Terceme-i Şekâik-i numâniyye = Hadâikü'ş-Şekâik*, İstanbul: Dârü't-tubâati'l-âmire, 1269.
- Nesefî, Hâfızuddin Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-Menâr*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-ilmîyye, t.y., I-II.
- Öz, Mustafa, "Cemaleddin Aksarâyî", *DİA*, 1993, VII, 308-309.
- Özel, Ahmet, "Alâeddin Ali Esved", *DİA*, 1989, II, 319.
- Riyâdzâde, Abdüllatif b. Muhammed, *Esmâü'l-kütüb el-mütemmim li Keşfî'z-zunûn*, Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1403/1983.
- Sezgin, Fuat, *GAS: Geschichte des arabischen Schrifttums*, Leiden: E. J. Brill, 1967-2000, I-XII.
- Sûsî, Ebu't-Tayyib Mevlûd es-Serîrî, *Mu'cemü'l-usulîyyîn*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1423/2002.
- Süyûtî, Celaeddin Abdurrahman b. Ebu Bekir, *Buğyetü'l-vuât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y., I-II.
- _____, *Nevâhidü'l-ebkâr ve Şevâridü'l-eskâr (Haşiye ala Tefsîri'l-Beyzâvî)*, thk. Ahmed Hâc Osman-Ahmed Kemal Ali-Ahmed Abdullah ed-Durûbî, doktora tezleri, Câmîatiü Ümmi'l-kurâ, 1424/2005.
- Şemseddin el-İsfahânî, Mahmud b. Abdurrahman, *Beyânü'l-Muhtasar: Şerhu Muhtasar İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Mazhar Bekâ, Cidde: Dârü'l-Medenî, 1406/1986, I-III.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsini men bâde'l-karnîs-sâbi'*, Beyrut: Darü'l-Marife, t.y., I-II.
- Taşköprizâde, İsamüddin Ahmed b. Mustafa, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fi ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye*, Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-arabi, t.y.
- Turgut, Vedat, "Osman Gazi'nin Hanımları ve Kızları", *Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Söğüt Özel Sayısı (2019), s. 67-80.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1994, I-IV.
- Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyin, 2002. I-VIII.